

tudomásom szerint — eddig még sehol sem publikált 1842. április 8-án Páparól keltezett levél (címezett: özvegy Jókay Józsefné), amely a szállásadó Klára Sándorral való kisebb sűrűlódásokra tesz célzást. De nem volt kiadva még Jókai 1856. november 13-án keltezett végrendelete sem, amelyben általános örökösévé feleségét teszi, és intézkedik kötetbe nem gyűjtött műveinek sorsáról is.

A III. terem a Jókai-művek hatalmas érdekében akar eligazítást adni, felsorolva a főbb témákat. Itt legnagyobb részt a jubileumi kiállításról már ismert tablókkal találkozunk, amelyek sokszínűen idézik fel a természet-tudományos—fantasztikus, történeti tárgyú és a paraszti életből vett jeleneteket, elbeszéléseket, regényeket. A képtáblák mondani valóját jól kiegészítik a terem tárgyai. Például a fantasztikus—természet-tudományos művek montáza mellett helyezték el az író mikroszkópját s olvasmányai közül egy népszerűítő őslénytani könyvet is.

Jókai Balaton-élménye a tárgya a IV. szoba kiállításának. A falon egykorú metszetek, amelyek egy része Jókai elfeledett szép balatoni útirajzának, az 1858-ban megjelent »Regényes Tempevölgy«-nek rajzos mellékletei. Itt sorakoznak más, a Balatonra vagy éppen Füredre vonatkozó novellák és karcolatok is: a Balaton völgyenei; Befagyott Balaton, Ölelkező várromok; Jakli; Balaton-füred és a Balatonvidék jövője stb. Végezetül a balatoni tartózkodás legszebb írói gyümölcseit »Az arany ember-t« említtjük, amelyet számos fénykép, hajóminta stb. igyekszik megeleveníteni. Mindezek ellenére itt van talán a legnagyobb hiányérzetünk: több mozzanatot szeretnénk látni a füredi letelepedésről. Azt hisszük, nem lett volna különösen nehéz kiállítani például a villa telek-könyvi kivonatát, néhány az építkezésre vonatkozó számlát. Azonkívül Jókai a hetve-

nes években Balatonfüredről számos bájos tárcát írt, amelyek a fürdőhely mindennapjairól őriznek plasztikus képet. (A fürdői idény utolsó napjai, Színházi publikumfogás a fürdőn stb.) Ezek megfelelő egykorú fényképekkel együtt jól megvilágítanak Füred történetét, s igazolják Jókai rajongását a Balatonpart különleges sajátosságai — például a híres gardahalászat — iránt.

Búcsúzóul az V. terembe lépünk, ahol a Jókai-házaspár és a korabeli színházi világ képei tárulnak a néző elé. Színlapok, sugópéldányok, nyomtatott kiadások sokasága világítja meg a Jókai színműveket. Nemcsak színlapok, hanem fényképek is tájékoztatnak Laborfalvi Róza leghíresebb szerepeiről. Jeleneteket láthatunk a mai felújításokból (Kőszívű ember fiai) éppúgy, mint a Jókai-regényeken alapuló némafilmekből. Itt némi túlméretezettség érezhető, hiszen Jókai nem alkotott remekművet a drámai műfajban, de annál inkább az újságírásban, ez utóbbit pedig eléggé mellőzi a kiállítás a színház rovására. Ezt ugyan kissé ellensúlyozza az, hogy a terem csaknem felerészben Laborfalvi Rózáé is, amint ezt bútorai is elárulják.

Jókai Füreden is kedvelt kertészkedését jobban megértjük, ha egy pillantást vetünk a kerti szobácskában kiállított nyeseömlőjára, kertész-fürészére. Ezek ugyan már későbből, a Svábhegyéről kerültek ide, mégis megelevenítik a költő mindennapjairól alkotott képet.

Ismertetésünket azzal összegezhetnénk, hogy a balatonfüredi Jókai-múzeum nemcsak ügyes és jól rendezett, de tudományosan is átgondolt, nem egyszer új dokumentumokat felhasználó gyűjtemény. Fogyatékosságai egyrészt az 1848—49-es teremnek a költő különféle fejlődési szakaszait túlzottan egybeemelő jellegéből, másrészt a balatoni éveket bemutató dokumentumok aránylag csekély számából adódnak.

Nagy Miklós

A BALASSI EMLÉKKIÁLLÍTÁS

Mikor még csak terv volt, hogy a költő születésének negyvenéves évfordulóján kiállítást rendezünk, megkérdezte valaki: »Hogyan lehet Balassiról nagyméretű kiállítást csinálni? Maradt fenn egyáltalán valami személyes holmija? Erre a kétkezdő kérdésre ilyenforma választ adott az emlékkiállítás: Tárgyi emlék valóban nem maradt fenn egyetlen darab sem, amelyet Balassival közvetlen kapcsolatba hozhatnánk, sajátkezü verskézirata is csak egyetlenegy ismeretes — de életrajzát és életművét sokszoros szál fűzi össze a magyar történelemmel és irodalommal, s így tárgyi és írásos emlékek,

könyvek és képek nagy sokasága alkalmas arra, hogy költészetét, egyéniségét, irodalmi jelentőségét szemléltesse. A rendezőségnek itt is, mint a legtöbb kiállításnál, az volt egyik gondja, hogy a gazdagon kinálkozó anyagból hogyan válogassa ki — az adott elhelyezési lehetőségekre számítva — a legfontosabbakat és legszemléletesebbeket.

A fő mozzanatok mindegyike szinte korlátlan bemutatási lehetőségeket nyújt. Csak a legfontosabbakat említsük meg: *Műveltsége* egybefoglalta a klasszikus ókorunk a humanizmusban új életre kelt hagyományát, a latin és nemzeti nyelvű európai renaissance

költészetét, irodalmat, a magyar történetírás és irodalom kezdeményeit s a reformáció első, felfelé törő korszakának nem egy alkotását. *Családja*, felesége révén részese s vég-eredményben áldozata volt a feudális birtokosok vagyongyarapító harcainak. *Katonás-kodása* Erdélyben, Lengyelországban, majd Egerben és utoljára Esztergom falai alatt nemcsak költői élmények gazdag forrása volt, hanem hazaszeretetének, jellemének formálója. *Szerelmeinek* krónikája ad kulcsot két fontos versciklusának és többi szerelmes versének hiteles értelmezéséhez.

Költői öröksége a magyar lírának legelevenebb hagyománya volt a XVII. században, a népköltészetben és nagy lírikusaink művében napjainkig nyomom követhető.

Balassi költészetét a világi költeményeit tartalmazó kódex felfedezése óta, alig nyolcvan éve ismerjük a maga valóságos gazdagságában. Életének fordulataira csak az újabb kutatások, elsősorban Eckhardt Sándor művei derítettek fényt. Ha vannak is még tisztázandó kérdések, az irodalomtudomány biztos alapot adhatott a kiállítás összeállítására. Igen bő a levéltári anyag: a költőnek és családjának levelei, iratai, különféle periratok és más hivatalos akták állnak rendelkezésre. Forrásait, mintáit Eckhardt és Waldapfel József kutatásai alapján ismerjük.

A kéziratos és nyomtatott kiállítani valók ilyen módon készen álltak. A kiállítás természetesen nem lehetett könyv- és iratgyűjtemény: a hiányzó személyes tárgyak hiányát a család egykorú és későbbi emléktárgyaival, XVI. századi fegyverekkel és bútorokkal, s főleg a kor metszetanyagával, várak fényképével nagyjából pótolni lehetett.

Az anyaggyűjtés hosszú és sokoldalú munkát kíván egy-egy kiállítás előkészítése során, ez mégis csupán az első lépés. Ezzel párhuzamosan halad kezdettől fogva a kiállítás szerkesztésének, főbb témacsoportjainak beosztása, tervezése.

A kiállítás szerkezete három tényező egyeztetéséből alakul ki. Ezek: a mondanivaló, a bemutatandó anyag és helyiség. Mondanivalón nemcsak olyasféle alapigazságokat értek, hogy Balassi a magyar nyelv, világi líra megteremtője stb., hanem mindazt az ismeretanyagot, amit a látogatók emlékezetébe kívánunk plántálni. Ennek minden lényeges pontját előre meghatározza a kiállítás forgatókönyve.

A mondanivaló tehát adva van, változtatni csak akkor lehet rajta, ha rendezés közben kiderül, hogy lényeges hiánya vagy hibája van. Ugyancsak adottság a helyiség is, amelyen legfeljebb módosítani lehet olyan technikai megoldásokkal, mint a körívvel tagolt vászonfal. A három tényező közül leg rugalmasabban kezelhető a bemutatandó

anyag. A feltétlenül szereplő könyvek és tárgyak (kéziratok, kiadások, családi ereklyék) a tematika igényei szerint elég nagy variálási lehetőséggel egészíthetők ki.

Keresztury Dezső az ITK 1954. évi 3. számában, az irodalmi emlékkiállításokról szóló cikkében szükségmegoldásnak mondta, hogy a Jókai emlékkiállítást a Nemzeti Múzeum kupolatermében és dísztermében rendezték meg. Ez a szükségmegoldás — a jelek szerint — hagyományossa fog válni. Itt rendezték meg a Balassi kiállítás után a Csokonai, József Attila és Bartók emlékkiállítást is.

A rendezőség számára több szempontból előnyös az állandó hely, még ha nem is felel meg tökéletesen az irodalmi kiállítás igényeinek. A közönség biztosabban megtalálja az egymás után rendezett kiállításokat, a termekben könnyebben tájékozódik, figyelme hamarabb ráterelődik a fontos mozzanatokra.

A két különböző terem már magában is rákényszerít a beosztás bizonyos ismétlődésére. Az impozáns építészeti keretet adó kupolaterem a történelmi és irodalmi előzmények nagyvonalúbb bemutatására alkalmas. A beépített falakkal eredeti szépségétől megfosztott díszteremben viszont az életrajz és életmű részleteit lehet elhelyezni, mert itt a látogatók közelebből és nyugodtabban szemlélhetik a kiállított anyagot.

A hasonló felépítés azonban szükségessé teszi, hogy az ismétlődő kiállítások részletmegoldása változatos legyen. A látogató ne lépjen be azzal az érzéssel, hogy ezt a kiállítást már látta, csak az író neve változott.

Balassi bemutatása kevesebb kiállítási egységet, nyugodtabb, levegősebb elrendezést kívánt, mint a rendkívül sokrétű Jókai-életmű. A Jókai-kiállítás megpróbálta követni az író fantáziájának szárnyalását, s egyes részeiben talán túlzásfolt is lett. A Balassi-kiállításnak «csak» gazdag életpályán kellett elkísérnie a hőst.

A nagyterem tematikáját a hat fülke felírása így jelezte: Ifjúság, A fiatal fa (tanuló évek, erdélyi és első lengyelországi út), Eger, vitézeknek ékes oskolája (végvári harcok, Losonczy Anna), Forgandó szerelem, változó szerencse (bujdosás, Coelia-versek), Az jó hírért névert (az esztergomi ostrom), Örökség.

A címnek használt négy versrészlet természetesen csak hangulati összefoglalásul szolgált, a tematika magyarázatát a fülkékre és az egyes tablókra vonatkozó rövid szövegek adták meg. Az egyik tárló tájékoztató szövege például ezt mondta: »Méltatlan körülmények közt hanyódik idegen földön.« »Az Oceánium mellett« számot vet életével és a »hősi önfeláldozásra készen tér haza.« Ugyanitt a fülke összefoglaló magyarázata így szólt: »Házasságát érvénytelennek, hiát törvénytelennek

nyilvánítják, birtokaiból kiforgatják rokonai. Reményét vesztve Lengyelországba bújosdik, hogy ott harcoljon a török ellen. Ott találkozik utolsó szerelmével, Wesselényi Ferencével. Bújosásában írja legszebb istenes énekeit.»

A nagyterem közepén külön téma egészítette ki az életrajzi rendben elhelyezett anyagot: a Balassi-strófa kialakulása, költői képei, kapcsolata a zenével s végül: Balassi és a nép. A kupolateremben elhelyezett táblák és tárlók egyik oldalon irodalmi mintaképeit, másikon a Balassi-hagyományt szemléltették.

A kiállításnak a figyelmet magára vonó központi főfalán kaptak helyet a legfontosabb tárgyak és könyvek: A költőt ábrázoló festmény, mint az egyetlen hiteles ábrázolás. A Balassi-kódex. Az egyetlen fennmaradt sajátkezü verskézirat. A család zászlói, címere, fegyverei és ékszerei. A családi biblia, melyben a költő születésének dátuma s halálának körülményei vannak bejegyezve.

Ennek a központi résznek egyetlen szépség-hibája, hogy a verskézirat csak fényképmásolatban szerepelhetett. Nem elemezhetjük itt azokat a levéltári raktározási problémákat, melyek miatt az eredeti példány nem volt hozzáférhető. Az illetékeseknek azonban gondolkodni kell azon, hogy a levéltári gyűjtemény-egységeken belül milyen megkülönböztető jellel kellene ellátni a különlegesen fontos, becses iratokat, hogy ezeket bármikor kiemelhessék.

Az egészében szimmetrikus és részleteiben is arányosan tagolt rendezés bizonyos ritmust adott az egész kiállításnak. Ez a látogatók szemléletét is segítette. A közönség figyelmét és elmélyedését illetőleg nem szabad indokolatlan illúziókat táplálni. A látogatóknak jelentős része (főleg az általános iskolásokra gondolok) alig vesz észre egyebet, mint a kiállított ruhákat, fegyvereket s néhány nagyon felhűnő képet. A türelmebb, de nagyobb irodalmi tájékozottsággal nem rendelkező néző általában megfigyeli az illusztrációkat is, és elolvassa a kiemelt szövegeket. A teljes anyag tanulmányozását csak a szakmabeliektől: tanároktól, egyetemi és főiskolai hallgatóktól és természetesen íróktól meg irodalomtörténészekről várhatjuk. Az összes régi okmányok, levelek kibetűzésére valószínűleg ők sem hajlandók, de a megfelelő jelzések (nyíl, keretezés) rá is vezetik őket, mit »kell« elolvasniok.

A fontos témaegységeket képes-feliratos tábla és hozzátartozó tárló szemléltette. Ezek a tárló-táblák egységek adtak útmutatást a »közepes figyelmű« látogatóknak.

Az »ifjúság« felirató fülke tábláján például a következő látnivalók voltak: a költő születési helye: Zólyom vára, a családi biblia, születési dátuma (nagyítva), apjának arcképe, verse és párbajra hívó levele, anyj-

nak levele és a »családi fészek«-nek, Liptó-újvárnak képe. A táblához tartozó tárló tágabb időhatárok közt mutatta be a családod: két királyi adománylevelét, II. Endrét 1229-ből, IV. Bélaét 1246-ból; II. Lajos elismervénye, hogy Balassi Ferenc (aki a mohácsi csatában esett el) 4000 forintot adott az ország szükségére; Balassi Jánosnak, a költő apjának levele üldözőjéhez, Melith diósgyőri kapitányhoz; anyjának levele 1573-ból, férjéhez; a hirhadt nagybácsiról szóló dráma: Comodia Balassi Menyhárt arulattásáról. A tárgyi anyag ebben a tárlóban kétféle. Csak szemléltetésre szolgáltak az egykorú játékkiegészítők: apró verték, pisztolyok. Balassi Bálint nem ezekkel, de *ilyenekkel játszott* gyermekkorában. Családi emléktárgyként három címeres pecsétnyomó volt látható, lenyomatával együtt.

A táblákat egykorú, a tartalommal lehetőleg összefüggésben levő motívumokból összeállított díszítés keretezte. A versek többnyelvű, részben népi forrásait bemutató tábla kerete lengyel, szlovák, román, horvát himzsmintákból alakult ki. Az Istenes énekek első kiadásának könyvdíszei több helyen szerepeltek díszítő motívumként. Az egész kiállítás grafikai képének stílusosságát emelték az egykorú betűtípusokkal készült feliratok és metszetekről készült fényképek is. A korhű hangulatot nem zavarták meg a várakról, a tájakról készült felvételek sem.

Az egyes tárlók között bútorok, használati tárgyak, a falon pedig egyes képek, iratok voltak elhelyezve. Egyik-másik így bemutatott metszet különösen jó szemléltetést adott. Így: egy udvari bál képe (Balassi nevezetes juhásztáncára utalva), színes metszet Danzigról vagy Esztergom ostromának egykorú ábrázolásai. A kiállítás bemutatta azoknak a férfiaknak arcképét, akik szerepet játszottak Balassi életében. Az asszonyok — arckép híján — aláírásukkal, nevükkel vagy a róluk szóló verssel szerepeltek.

Az eredetiből kifényképezett részletekkel is látható volt Balassi »tankönyve«, az a Volaterranus-féle hatalmas gyűjtemény, amelyből Bornemisza Péter oktatta a gyermek Bálintot. A Magyarország történetéről szóló részt Bornemisza különösen sok szeljegyzettel kísérte. A kötet végén viszont gyerekes kézírás látható: A kegyelmed tanítványa Balási Bálint. Talán tőle származik a kötet címbetűinek tréfás kidíszítése is: emberarccal, számfüllel. Ezt a kötetet, a családi bibliát és az arcképet az esztergomi múzeum adta kölcsön a kiállítás idejére.

Még csak vázlatosan sem ismertethetjük az emlékkiállítás egész anyagát, de meg kell még emlékeznünk néhány speciális szemléltetési módszerről.

Két verset: a Katonaéneket és a »Júlia két szemem« kezdetűt versszakonként egy-

korú metszetek illusztráltak. A látogatók megjegyzései azt bizonyították, hogy az irodalmi művek és a korabeli képzőművészetek kapcsolatainak megértésére az ilyen módszer különösen alkalmas.

A két terem közti átjáróban két térkép mutatta be a költő életének több állomását s más fontos helyét. Az egyiken Balassa várai, házai, birtokai, bányái, szőlői, harcai, szerelmei, útjai, levelei voltak megjelölve; a másikon költői kapcsolatai, kéziratának lelőhelyei és verseinek kiadási helyei.

A Balassi-strófa fejlődéséről szóló tárló példákat mutatott a 19 szótagos sorokból álló versszakra, a belső rímek feltüntetésére s a szilárdan 6/6 7-es osztású, teljesen kiforrott strófákra. Figyelemre méltó kísérlet ez a versforma változásának szemléltetésére.

Az irodalmi kiállítások bevált, nagyszerű sorozatát feltétlenül folytatni kell. Az eddig alkalmazott megoldások bizonyára új ötletekkel fognak még gazdagodni. Sajnálatos

azonban, hogy a tapasztalatokon kívül semmiféle kézzelfogható emléke nem marad a kiállításoknak. Katalógus, ismertető füzet nem készül róluk, az összegyűjtött tárgyak visszakerülnek őrzési helyükre, különböző gyűjteményekbe, még a képes táblákat sem őrizhetik meg későbbi bemutatásra, mert a következő irodalmi kiállítás képei ugyanazokra a táblákra kerülnek.

Bírálatot — mint a rendezőbizottság tagja — nem írhattam. Inkább dokumentumnak szántam ezt a rövid ismertetést: így készült a Balassi emlékkiállítás.

(A kiállítás 1954. okt. 20-tól dec. 31-ig volt nyitva. 34.000 látogató tekintette meg. Rendezésében résztvett: Az Országos Széchényi Könyvtár, Országos Történelmi Múzeum, Országos Levéltár, Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum és a Magyar Irodalomtörténelmi Társaság. A rendezőbizottság vezetője Keresztury Dezső, szaktanácsadója Eckhardt Sándor, tervező grafikus a Illés Árpád volt.)

Vargha Balázs